

ЕПОХА АМОСОВА

Про друзів треба пам'ятати і очно, і заочно.

Фалес

Ісаак Трахтенберг
доктор мед. наук,
професор,
член-кореспондент
НАН України,
академік НАМН України,
зав. відділу
Інституту медицини праці
НАМН України,
м. Київ

Останній місяць кожного року ось уже два десятиліття відзначений публікаціями про нашого видатного сучасника і мого незабутнього старшого друга **Миколу Михайловича Амосова**. Ваш покірний слуга опублікував про його художню та публіцистичну спадщину і, зрозуміло, про професійні та життєві перипетії чотирнадцять статей, нарисів, есе. Ця публікація – п'ятнадцята. Своєрідний ювілей? Мабуть... Написано цей нарис напередодні сьомих наукових читань, присвячених пам'яті Миколи Михайловича, що стали вже традиційними.

Проводяться амосовські читання щороку в грудні місяці. Чому саме в грудні? Нагадаю: 6-е грудня – це славний день його народження, 12-е грудня – скорботний день відходу його у Вічність. У некрологах, які були опубліковані практично в усіх українських періодичних виданнях, особливо запам'яталися дві схвильовані і вражаючі фрази: «*Пішов вчений – совість України*» і «*Микола Амосов – це була епоха*».

Світлої пам'яті

Коли з болем і гіркотою я пишу про мого незабутнього старшого друга, якого, на жаль, уже немає серед нас, в пам'яті спливають не тільки наведені вище слова епіграфа. Поруч з ними подумки бачаться і слова іншого мудреця – **Френсіса Бекона**, який лаконічно, але точно висловився: «*Пам'ять – це історія*». І дійсно, доки ми пам'ятаємо близьких, друзів, колег, які пішли з життя, доки ми оповідаємо про їх славні діяння, доки згадуємо зустрічі і спілкування з ними, вони будуть жити в історії, яку ми цінуємо.

А зараз, небайдужий читачу, постарайся подумки перенестися з автором цього нарису на два десятиріччя назад на старовинну київську Фундуклеївську вулицю (нині Богдана Хмельницького). Тут у будинку, що на розі з вулицею Івана Франка, піднімемося на другий поверх у квартиру з довгим коридором, який веде до вітальні, а з неї пройдемо у вузький кабінет із заставленими безліччю книг полицями і присаджуватим столиком з комп'ютером у центрі. За цим столом працював Микола Михайлович, сидючи в старому дерев'яному кріслі, яке сам не раз лагодив. А в другому кріслі, розташованому поруч, сиділи співрозмовники – чергові гості ошатної оселі. Втім треба зауважити, що визначення «*чергові*» аж ніяк не означає, що більшість із них навідувалися постійно. Відбір гостей був строгий і вибірковий. Серед співрозмовників (крім колег і учнів) тут найчастіше бували близькі Миколі Михайловичу люди, серед яких не можна не згадати хірургів **Олексія Федоровського** і **Василя Братуся**, письменника **Юрія Дольд-Михайлика**, авіаконструктора **Олега Антонова**, літератора **Григорія Кінніса**, лікаря-публіциста **Юрія Віленського**, багаторічних співробітників по інституту – **Якова Бендета** і **Юрія Мохнюка**.

Дивлюся на осиротілий кабінет, захоплений комп'ютер на столі, на стіни з кількома улюбленими Миколою Михайловичем картинами. За склом книжкових полиць – сімейні фотографії, знімки з друзями. На одному з них – наш спільний друг академік **Володимир Фролькіс**, тут же особливо дорогий для мене знімок, де ми з Миколою Михайловичем на загальних зборах академії. Пригадую, що тоді ж було зроблено й інше фото, яке я дбайливо зберігаю. На ньому поряд з Миколою Михайловичем – академік **Олексій Чуйко**, обидва сміються. «*Чудова це справа – спілкування*», – любив повторювати Амосов.

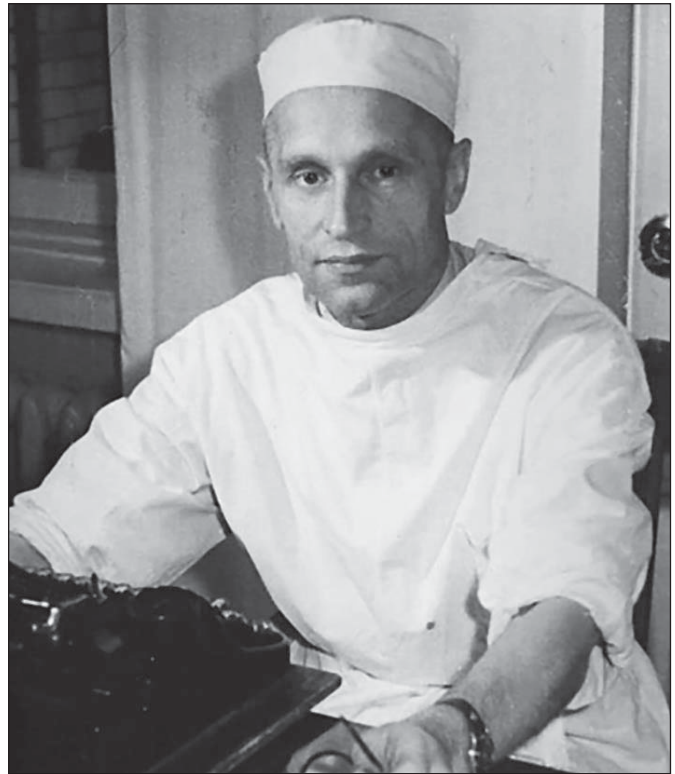
Микола Амосов – яскрава особистість. Ім'я його – одна з ознак минулого ХХ і прийдешнього ХХІ століть. Коли його не стало, в прощальних виступах без перебільшень повторювали: «Амосов – це епоха». І сьогодні, коли ми звертаємося до інтелектуального амосовського дару – його літературної спадщини, наукової публіцистики, мемуарів, нарисів, роздумів, в яких настільки неординарно переплелися біологічні, медичні, соціологічні і філософські проблеми, – ми знову з твердою переконаністю можемо сказати: його життя, лікарський і науковий подвиг, громадянська позиція, що відстоювалася з властивою йому прямою, – це вражаюча віха у розвитку громадської думки в Україні.

Саме його діяння на ниві лікування, медичної науки та біологічної кібернетики в поєднанні з самобутньою літературною творчістю багато в чому сприяли інтелектуальному іміджу України в ХХ столітті. Микола Михайлович Амосов залишив після себе унікальну спадщину. Раніше я вже писав про те, що ця спадщина стала науковим надбанням сьогодення і майбутнього. А ще він залишив по собі добру і вдячну пам'ять як істинний патріот країни, у якій прожив понад півстоліття та в землі якої похований.

Про феномен Амосова, видатного хірурга, кібернетика, письменника, філософа, громадського діяча, про яскраві грані його неординарної особистості багато говорилося на сесії Загальних зборів Національної академії наук України, присвячених його пам'яті. Сесія традиційно відбулася в залі академії на Володимирській, де не раз виступав Микола Михайлович.

Урочистий і в той же час сумний день пам'яті, коли одноставно відзначали, що Микола Амосов – це рідкісне явище, його судження, як ученого і громадського діяча – не тільки інтелектуальне надбання свого часу, але і духовний дар, націлений в прийдешні роки. Доповіді Амосова на наукових і громадських форумах, участі в дискусіях, його публічні лекції завжди привертати до себе особливу увагу. Кожен з його виступів ставав предметом зацікавлених, нерідко неоднозначних та бурхливих обговорень. І так було не тільки за життя Миколи Михайловича, але й сьогодні, коли його немає з нами, коли для багатьох, хто тільки вступає в світ пізнання духовних цінностей, його літературна спадщина стає відкриттям і одкровенням. Як і одкровенням нерідко ставали враження під час зустрічей і знайомства з М. Амосовим. Не випадково чимало тих, хто зустрічався з Миколою Михайловичем вперше, сприймали його з певним побоюванням, відзначаючи в його зовнішності сухуватість і навіть жорсткість, схильність до скептичної тональності. І тільки потім, придивившись і звикнувши, помічали проникливий, іноді трохи іронічний погляд, в якому насторога змінювалася цікавістю.

Разом з найближчими учнями і співробітниками Миколи Михайловича згадує один із знаменних для його друзів і шанувальників день – 6 грудня 2001 року. Прохолодний зимовий ранок. Виходжена за останні десятиліття вулиця – узвіз Протасів Яр. Тут у клініках і лабораторіях Інституту серцево-судинної хірургії, більше відомого широкому загалу як Інститут Амосова, попри ранкові турботи трудового дня на цей раз домінує атмосфера очікування. Пожвавлення і піднесений настрій помітні не тільки у персоналу, але й у хворих, які завжди у всьому обізнані. Сьогодні день народження творця інституту і його почесного директора. Уже чути перші вітання, що супроводжу-

М. Амосов

ються дружніми рукоштовпаннями, обіймами, врученням квітів. Але винуватець торжества не схильний порушувати розпорядок, до речі, ним же самим встановлений. Він присутній на обов'язковій ранковій нараді, де чергові лікарі повідомляють про вчорашні операції, і обговорюють наступні, він бере участь в обході хворих. І тільки потім, уже в кабінеті, приймає тих, хто прибув привітати, розмовляє з ними, обмінюється новинами, ділиться враженнями. А цього разу ще й дарує свою щойно видану книжку. Це нове перероблене видання його мемуарів «Голоса времен». Подарунок, що вручається друзям і колегам, – це скорочена і заново відредагована Миколою Михайловичем версія спогадів, виданих під тією ж назвою три роки тому в Києві (у видавництві «Оранта-Пресс»), а через рік надрукованих і в Москві (у відомому видавництві «Вагриус»). На обкладинці – портрет усміхненого автора. У моїх руках – одна з його книг, розгорнута на сторінці із зображенням худорлявої фігури Амосова, який виконує фізичні вправи. Близький і дорогий мені образ старшого друга.

У пам'яті спливають його слова, судження, завжди неординарні, афористичні висловлювання – несподівані і гранично точні.

У редакторській анотації до книги повідомляється, що автор цього мемуарного видання – академік Національної академії наук України, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської і трьох Державних премій, відомий численними працями в різних областях науки, а також літературними і публіцистичними творами, опублікованими більш ніж на тридцяти мовах. А далі йде звернення до читача вже самого Миколи Михайловича. Воно лаконічне і по-амосовськи відверте і точне. Прозвучали в ньому і такі сумні слова: «Начебто є ще сили, але вже знаєш: кінець близький, майбутнього немає. Значної справи не зробиш. Залишаються роздуми і минуле». Незвичайна це спадщина – амосовські роздуми. Про них, а також про мемуарні розповіді і піде мова в цих пам'ятних нотатках.

Роздуми на переломі століть

Перш за все хочу нагадати: міркування Миколи Михайловича були близькі до поглядів нашого спільного друга, видатного вченого, фізіолога і геронтолога Володимира Фролькіса про те, що нам усім, як повітря, потрібна зараз правда, а не «нас возвышающий обман». І якщо трансформувати цю непорушну істину як веління часу, звернене до медицини і медико-біологічних наук, то сьогодні суспільство і держава не може не підтримати лікарів, а також сучасних дослідників, зайнятих науковим пошуком у природознавстві. І далі, як писав Володимир Фролькіс, висловлюючи співзвучну з Миколою Амосовим думку: «Ми вступаємо в нове століття. Будуть створені речовини прищільної дії, будуть створені клонуванням штучні органи власне людини, процвітатиме генна і геннорегуляторна теорія. У всіх країнах відбувається гуманізація науки. Коштів мало, тим більше треба концентруватися на пріоритетах. У нашій країні таким пріоритетом повинна бути медицина і біологія».

Тут дозволю собі невеличкий відступ. Одна з п'єс **Семюела Беккета** – відомого ірландського драматурга і письменника – потрапила в Книгу рекордів Гіннеса як найкоротша в світі п'єса, яка триває всього тридцять п'ять секунд. І називається вона «Подих». У концепції Беккета це і є людське життя. Спалах, зойк – і мовчання. По суті, цьому нагадуванню і присвячена вся творчість письменника, удостоєного Нобелівської премії. «Людське життя як подих». Як хочеться заперечити таку несправедливість! Але безуспішно! Недарма Беккет нарікає на людське безсилля: все його творчість – це ще і скарга людини на Бога, і небажання самої людини прийняти несправедливість світобудови.

Такі сумні роздуми відвідують нас у другій половині життя.

Ми часто обговорювали цю тему з Миколою Михайловичем. І погоджувалися: важко змиритися з усвідомленням того, що мить, звана життям, врешті-решт добігає кінця. Тим паче слід встигнути ще багато чого зробити, незавершене – завершити. Були одностайні ми і в тому, що при «добіганні кінця» – порятунок у роботі. Згадували рядки чудового поета **Юрія Левітанського**:

**Когда земля уже качнулась,
Уже разверзлась подо мной,
И я почуял холод бездны –
Тот безнадежно ледяной –
Я как заклятье и молитву
Твердил сто раз в течение дня:
« Спаси меня, моя работа,
Спаси меня, спаси меня».**

Як одне з філософських, а може, й просто життєвих побажань, перевічених роками, співзвучних вищесказаному, сприймається судження: поки живе людина творчої праці, поки не вичерпалися її духовна енергія, прагнення пошуків, нових звершень і нових надій, вона повинна творити і творити. При цьому цінувати кожен новий день, як маленьке життя, радіти повсякденним справам, турботам, зустрічам, спілкуванню, усвідомленню того, що ще належить зробити, а потім і самому зробленому. Пам'ятаю, як довго ми з Миколою Михайловичем обговорювали питання: може, найближчі десятиліття нового століття вияв-

ляться жаданою епохою, коли, нарешті, зникнуть сумніви, що охоплювали нас, і людству відкриється найважливіше?

На стику двох століть (заодно і двох тисячоліть) багато хто, шукаючи відповідь на це запитання, психологічно відчував особливий стан. Очікування зміни вражаючих віх в житті людства породило і в суспільстві, і в індивідуальному світі кожного з нас невпевненість у завтрашньому дні. Виник стан якихось дивних вагань. Може бути, від цього відчуття тривоги і непевності ми дедалі частіше стали подумки підбивати підсумки минулого, замислюватися над майбутнім, відкладати на потім давно виношені плани.

Якесь відчуття внутрішнього дискомфорту почало позначатися і на повсякденних справах, і на життєвих устремліннях. Можливо, воно ініціювалося думкою про те, що ти – людина вже минулого століття. Але ж як часто, ще зовсім не так давно, ми з гордістю любили повторювати: «Я – людина двадцятого століття». Століття, яке вмістило в собі стільки знакових подій, потрясінь, непередбачених революційних сплесків, спустошливих протистоянь, війн, трагедій, геноциду, що забрав мільйони людських життів. Як не згадати мудрого **Єжи Леца**, який сумно зауважив, що «кожне століття має своє середньовіччя».

У той же час, як це не парадоксально, в минулому столітті було багато захоплюючих творчих діянь, у тому числі духовних, наукових. Втілилися вони і в друкованому слові – літературній спадщині наших попередників і сучасників – художніх творах, наукових книгах, філософських працях, публіцистичних опусах, мемуарних нарисах. І у всіх цих літературних жанрах зосереджено і в той же час емоційно працював Микола Амосов.

Творча спадщина

Показовою є хронологія, що відображає окремі етапи його багатогранної творчості. Шістдесяті роки – повість «Думки і серце», перекладена тридцятьма мовами; «Записки з майбутнього» – захоплююча розповідь, яка читається на одному диханні. Сімдесяті – науково-популярні, незвичайні за формою і по-амосовськи неординарні за змістом книги «Роздуми про здоров'я», «Здоров'я і щастя дитини». Вісімдесяті – твір з примітною назвою «Книга про щастя і нещастя». Наступні роки, найбільш насичені літературною творчістю, ознаменувалися безліччю видань, з яких відзначимо найбільш популярні: «Розум, людина, суспільство, майбутнє» (1994 г.), «Подолання старості» (1996 г.), згадані вище «Голоси часів», що вийшли трьома виданнями. Ця головна мемуарна книга М. Амосова – довірлива за тональністю, чесна і пряма за змістом. У ній – роздуми про швидкоплинність життя, еволюцію поглядів на минуле, теперішнє і майбутнє, а також розповідь про унікальний експеримент, про який чули багато людей і який досі викликає великий інтерес наукової та широкої громадськості.

Примітно, що свою книгу автор починає зі звернення до читача, в якому, бажаючи випередити запитання: «Для чого пишу?», дає таку відповідь: «Пишу для самовираження. Пишу тому, що боюся відірватися від пам'яті, щоб не втратити себе перед кінцем». У своїх мемуарах Микола Михайлович розповідає виключно про ті події, які були «насправді» і які відображають його уявлення, часто вкрай відмінні від загальноприйнятих. Написане ним породжує інтерес до подій і людей, спонукає до співчуття. Він пише:

«Вже пізніше сформувався інший внутрішній закон: повага до почуттів інших людей. Співпереживання». Можливо, саме ця його риса особливо імponує читачеві його книг.

Загальне уявлення про зміст мемуарів М. Амосова дають назви основних розділів: «Рідня, мама»; «Дитинство, отрочество, юність»; «Архангельськ, 1932–1939 рр.», «Війна»; «Москва–Брянськ»; «Київ». Все, про що розповідав Микола Михайлович, читається на одному диханні, сприймається не тільки з величезним інтересом, але і емоційно, з почуттям якщо не причетності, то, в усякому разі, присутності та співчуття. Події, факти, роздуми, розповіді про успіхи, удачі і невдачі, радощі і прикрощі, захоплення і сумніви не залишають читача байдужим.

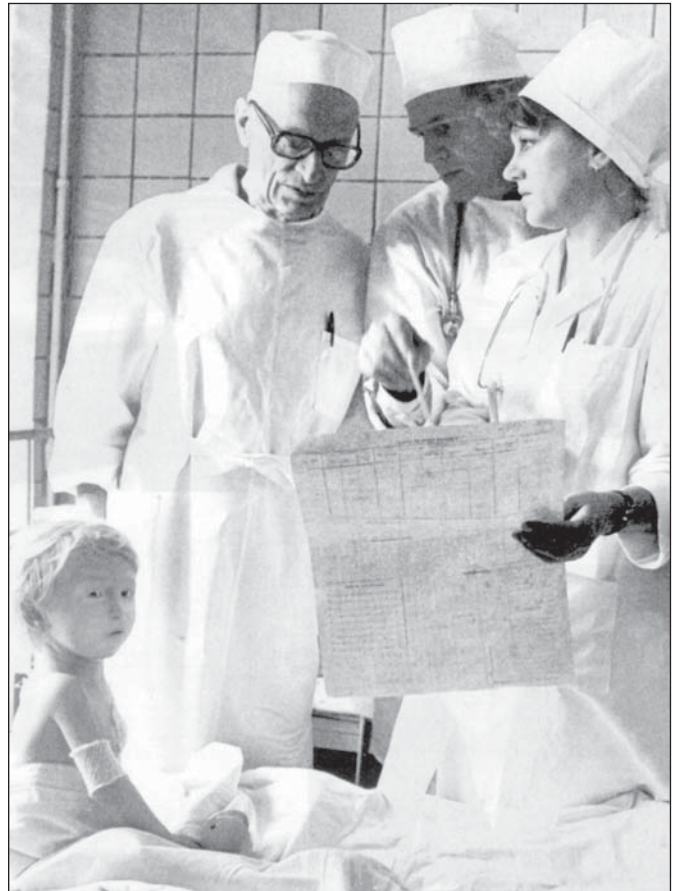
По суті, це «подорож власним життям», як визначив свої біографічні замітки інший відомий і шанований наш земляк **Віктор Некрасов**. Він говорив, що це особливий вид подорожей – пошуки самого себе. Додам: може бути саме ці пошуки багато в чому і спонукають авторів мемуарів братися за перо! Ознайомившись зі змістом амосовських спогадів, викладених щиро і об'єктивно як на сповіді, читач має право сказати, що в них створено портрет нашої трагічної, нещадної, та все ж у чомусь прекрасної, епохи. Це минуле, яке з нами. Говорячи про спогади як про жанр, **Ілля Еренбург** висловив думку, що їх слід розглядати як бажання через минуле осмислити сьогодення, причому «тільки те в минулому цікаво і заслуговує на увагу, що хвилює суспільство і сьогодні». У мемуарах М. Амосова порушено багато питань, що будуть хвилювати суспільство і в майбутньому.

«Ніщо не старить так, як готовність старіти»

Це твердження, що сприймається по формі як афористичне, за своєю біологічною сутністю є гранично точним і виправданим. Воно іде попереду нарисів, які становлять зміст згаданої вище книги «Подолання старості». Амосову була неприйнятна подібна «готовність». Більш того. Щоб переконатися в можливості її подолати, поставив на собі унікальний експеримент. Один із розділів книги він назвав «Експериментальне життя». Спонукало до проведення такого експерименту ось що. Коли восени 1992 року Микола Михайлович прийняв рішення припинити оперувати, а ще раніше відмовився від директорства в рідному інституті, зберігши за собою лише консультативні функції, «... життя спорожніло». Припинилися хірургічні пристрасті, переживання за хворих, зникли фізичні навантаження чотиригодинних операцій. Суттєво зменшилося спілкування. У резерві, щоправда, залишалися наука і творча робота над книгами і ще продовження звичного режиму самообмеження, значних фізичних навантажень». Проте, підкреслює Амосов, «з часом прийшло відчуття настання старості, але це не злякало, а навіть розлютило».

Із положення про те, що старіння визначається генетичною програмою, він зробив логічний висновок: мотивація і тренуваність збільшують працездатність, «гальма» – зменшують.

Адже дійсно, при старінні істотно знижується рівень дієздатності людини. Вичерпалося багато з попередньої програми, зменшилася від цього «сума мотивів», знизилася функція. А якщо знизилася функція – зменшилося тренування, зросло стомлення. У підсумку – нове зниження функції. Турик – *circulus vitiosus!* Висновок М. Амосова: *при старінні зменшення дієздатності саме себе прискорює.*

М. Амосов. Ранковий обхід хворих

Звідси і сформульоване ним основне завдання – зруйнувати ці порочні зв'язки, розірвати замкнуте коло.

Як же сам автор оцінював найближчі результати експерименту? Якщо коротко, то досягнутий ефект дозволяє стверджувати: *омолодження можливе*. Про це свідчать такі суб'єктивні і об'єктивні дані: з'явилася відчуття фізичної міцності, підвищився психічний тонус; легені, шлунок, кишечник і печінка функціонують нормально; перевірено великі артерії – звужень немає; артеріальний тиск 120/70; серце без перешкод продовжує регулюватися стимулятором; частота пульсу – від 70 до 130 ударів на хвилину. Наявний певний прогрес. Правда, відносно руху він виявився не таким помітним, а виявлене під час чергової перевірки деяке розширення серця вимагало коректив у режимі навантажень. Біг було замінено дозованою ходьбою.

Були сформульовані показові рекомендації, засновані на багаторічному лікарському досвіді, і адресовані безпосередньо тим, хто страждає на відповідні хвороби. Головна ідея вченого, здавалося б, дуже проста: потрібні інтенсивні м'язові навантаження, яким «... *заважає інша особливість психіки, що дісталася людині від тварини, – це те, що ми називаємо лінощами. Природа заощаджує енергію та без потреби не вимагає напружувати м'язи. Правда, людина може протистояти ліні, але це, на жаль, вдається не всім*». Згадаймо назви розділів в книгах М. Амосова, які дають уявлення і про інших розглянутих ним аспектів медицини й етики: «Медицина на роздоріжжі», «Модель істини», «Людина і звір», «Резерви здоров'я клітини», «Модель норми і патології» «Система харчування», «Система терморегуляції», «Система напруги», «Фізичні вправи». А ще: «Що таке хвороба», «Хвороби серця і судин», «Чим закінчується лікування», «Криза си-

стеми – криза медицини». І звичайно ж, розділ про мистецтво хірурга і оперативні втручання – «Чим займається хірург?». Тут саме час сказати про амосовську концепцію здоров'я як «резервну потужність» клітин, органів, цілого організму. Це – предмет розділу «Кількість здоров'я». Микола Михайлович звертає увагу на те, що в науковій медицині досі, по суті, немає чіткого визначення здоров'я.

У нинішньому розумінні здоров'я – це поняття «норми», яка визначається на основі статистики, що, в принципі, правомірно. Але ж слід оцінювати і те, що відбувається, коли нормальні умови змінюються і, отже, виникає реальна загроза хвороби. Тому потрібно знати саме кількість здоров'я. Вимірюючи його, можна оцінити: багато здоров'я – менша ймовірність розвитку хвороби, мало здоров'я – наявний переддень хвороби. На жаль, подібні оцінки практично не проводяться. У свідомість громадськості та лікарів досі впроваджується теза, що «... людська природа вкрай недосконала, що людина уразлива й немічна», а тому потребує постійної лікарської допомоги. Микола Михайлович наполегливо звертає увагу на те, що у нас під медициною розуміють переважно лікування хвороб. Тим часом (якщо не тільки риторично проголошувати верховенство профілактичного напрямку медицини, а зайнятися здоров'ям здорових) – це й буде найефективнішим попередженням хвороб. Досвід самого М. Амосова – підтвердження справедливості такого твердження.

«Моє щастя зі мною»

Особливий інтерес представляють шість неординарних положень, винесених Амосовим на суд читачів. Перше з них – це положення про Бога, про складність світу, про процес «дозрівання цивілізацій», про глобалізацію різноманітних міжнародних зв'язків, про однополюсний світ, про інші глобальні проблеми людства, в тому числі про здоров'я, науку, війни. Вчений вважає, що проблеми здоров'я вирішуються правильним способом життя (з додаванням медицини), і вимирання людству не загрожує. Він резюмує: «Мої прогнози оптимістичні». Але тут же в роздумах додає, що «... навряд чи вони можуть розрадити окрему нещасну людину. Для цього потрібно шукати резерви у власній психіці. Це можливо, хоча і важко». При всьому тому Микола Михайлович завжди залишався оптимістом, про що свідчать його емоційні слова: «Моє щастя зі мною – воно в мисленні і пошуку істини. ... Важливо шукати». У цих словах весь Амосов – лікар і мислитель, людина і вчений, який шукав, сумнівався, який завоював своєю блискучою творчістю – лікарською, науковою, літературною, громадською – загальне визнання.

У кожному його виступі органічно поєднувався розгляд універсальних і принципових положень лікувальної та профілактичної медицини з сучасними аспектами соціології, філософії, етики. Його виступи завжди викликали широкий інтерес. І хоча лаконічна і образна амосовська стилістика може здатися не дуже звичною, іноді категоричною і навіть надмірно жорсткою, вона, безсумнівно, приваблює до себе, оскільки полегшує сприйняття аналізованих фактів, викладених теоретичних побудов і ідей.

Крім наукової та літературної спадщини залишив нам Микола Михайлович і вражаючі плоди своїх практичних діянь. Це – і інститут, якому присвоєно його ім'я, і вірні послідовники в наукових і практичних лікувальних установах, і потужна амосовська школа вчених-хірургів.

Хірургія серця в Україні – одне з найскладніших і затребуваних напрямів – ось уже понад шість десятиліть допомагає десяткам тисяч людей знову знайти майже втрачені шанси на здоров'я, а часто і на саме життя. По суті, цей небачений раніше соціальний плацдарм розвивався і розширювався в нашій країні синхронно і практично паралельно зі стандартами і завданнями світової кардіохірургії.

Суспільство і держава зобов'язані гуманістичному прориву величезної складності своєму талановитому лицареві і подвижнику академіку Миколі Михайловичу Амосову – інженерові, письменнику, філософу, основоположнику біокібернетики, але в першу чергу пристрасному хірургу і, я би сказав, в'язню власної совісності.

Саме дякуючи його героїчним зусиллям понад шість десятиліть тому в Києві стартувала хірургія серця, щоб потім практично втілитись у створення і діяльність нинішнього Національного інституту серцево-судинної хірургії імені М. М. Амосова.

У ряді праць Миколи Михайловича – і наукових, і художньо-публіцистичних – чималою мірою представлені штрихи цих інноваційних робіт. Легендарного хірурга вже понад 15 років немає з нами, а пост директора великої і багатопрофільної установи він залишив ще на переломі 90-х, відкривши дорогу наступникам. Зрозуміло, аж до початку XXI століття інститут освоював нові висоти і напрями під безпосереднім впливом свого творця. Водночас виникли і вдосконалювались абсолютно нові вектори інтервенційної кардіології.

Цим зрушенням і змінам на всебічно інтегрованому документальному тлі присвячена книга академіка НАМН України, нинішнього директора осередку порятунку життя **Василя Лазоришинця** «Серце в хірургії. Інститут імені М.М. Амосова крізь десятиліття» (Тернопіль, 2017).

Свою наукову розповідь Василь Васильович Лазоришинець, видатний дитячий кардіохірург, учень М.М. Амосова, а потім **Г.В. Книшова** і **М.Ф. Зінківського** – визнаних деміургів інституту, побудував демократично і інноваційно. Поряд з детальним висвітленням розділів книги «Кардіохірургія в становленні цивілізації», «Поблизу витоків. Початок шляху», «Від апарату штучного кровообігу до протезування клапанів», «Рятівні гілки до коронарних артерій», «Виклики септичних ендокардитів», «Ендоваскулярні стратегії», «Дитяча кардіохірургія» в книзі представлена низка дивовижних провідницьких кроків і рішень у створенні оригінального АШК, анестезіологічних новацій, винаходу нових варіантів штучних клапанів серця, впровадження рентгеноендоваскулярних втручань, новаторських підходів при рішенні проблеми найнебезпечнішого синдрому розшарування аневризми аорти.

При цьому В. Лазоришинець у вільному, але логічному ключі об'єднав розповідь про власний досвід і зростання устами першої університетської генерації – **Анатолія Криштофа, Віталія Максименка, Анатолія Руденка, Юрія Панічкіна, Анатолія Лозового** – з науковими фресками кардіохірургів нової молоді когорти – **Віталія Кравченка, Ігоря Жекова, Костянтина Руденка, Богдана Черпака, Ярослава Труби, Сергія Сіромахи, Олексія Крикунова**. Все це надає виданню наукової і особистісної первозданності. Варто зауважити, що такі персоніфіковані відгалуження викладені без будь-яких замовчувань або прикрас, а саме так, як все відбувалося насправді ...

Академіки Микола Амосов, Ісаак Трахтенберг і Платон Костюк

До послідовників Миколи Михайловича належать і представники створеної ним наукової школи біологічної кібернетики. За його ініціативи в Україні виходить журнал «Серце и судини», ювілей якого не так давно відзначила медична громадськість. На ювілейних урочистостях прозвучали слова подяки на адресу лікарської династії Амосових. Сьогодні журнал, очолюваний членом-кореспондентом Національної академії медичних наук України **Катериною Миколаївною Амосовою** і професором **Володимиром Дем'яновичем Мішаловим**, – це один з найцікавіших і ґрунтовних вітчизняних кардіологічних журналів. Все, про що згадувалося вище, – і інститут на пагорбі старої київській вулиці, названий ім'ям Амосова, і соратники Миколи Михайловича – кардіохірурги, біокібернетики, і згадане видання – реальне втілення в життя шанування і пам'яті нашого видатного сучасника.

Доречно в цьому нарисі нагадати слова давньоримського філософа Сенеки: *«Спогади про великих людей так само корисні, як і їх присутність»*. Будемо ж, поділяючи це справедливе судження, підтверджувати сказане своїми спогадами. Нехай же пам'ять про неповторного лікаря і мислителя Миколу Амосова, який знайшов шлях до людського серця і в своєму мистецтві хірурга, і у своїй письменницькій творчості, зберігається нині у нас, а в наступні роки – у тих, хто продовжить традицію шанування пам'яті своїх попередників. **Historia - vero testistorum Lux veritatis Vita memoria magistra vitae** – Історія – істинно свідок минулого, світло істини, життя пам'яті, учитель життя. Це відомий вислів повною мірою відноситься до спогадів про незабутнього Миколу Михайловича, яке читає, впевнений, сприйме з вдячністю як світло істини.

На завершення цього нариса, в очікуванні чергових наукових читань, присвячених світлій пам'яті Амосова, приведу з люб'язного дозволу його шанувальника – нашого колеги доктора медичних наук, професора **Федора Тишка** — поетичні строчки про Миколу Михайловича. Вони написані обдарованим поетом-медиком від душі, з хвилюванням і любов'ю. А передує їм епіграф, обраний з творчої спадщини **В. Жуковського**.

Отже, автор – Федір Тишко. Назва віршованих рядків лаконічна і вражаюча – «Амосов»:

*Ты улетел, небесный посетитель;
Ты погостил недолго на земле;
Мечталось нам, что здесь твоя обитель;
Навек своим тебя мы нарекли...*
В. А. Жуковский, 1819 рік

**Промчався цілий вік, як народився
Хірург від Бога. Хто тоді міг знати,
Що виросте людиною, як криця,
І світ його весь буде шанувати.**

**Воістину, багатогранний вчений
Дістався до самої серцевини
Душі людської, і трудом натхненний
Відкрив нову сторінку в медицині.**

**Природи щедрий дар в одній особі:
Хірург, мислитель, біокібернетик –
Людина чистої, як правда, проби
Взяла висоти мрій своїх далеких.**

**Таким він був, Амосов. Знаменитий,
Великий лікар — кардіохірург,
І залишився в пам'яті навіки
Живих сердець людей сердечний друг.**

**По совісті він жив на цьому світі,
Добру служив в улюбленім краю
І, будучи в осяйному зеніті,
На волю душу відпустив свою.**

**Вона витає в небі понад нами
І ніби нам говорить: «Бережіть
Одне одного, дорогі земляни,
І будьте при здоров'ї і живіть!» ■**